

- A4. [A and B are talking about their (present) university studies. They do not study at the same faculty. A: Luckily our exams aren't usually very difficult. What about your's?]
B: **Well, our exams <BE> (quite often / sometimes) rather difficult.**
- A5. [A: Do dogs meow?]
B: **No, they <BARK>.**
- A6. [A is talking about his sister]
A: **I always <GET VERY ANGRY> when she <CRITICISE> me.**
- A7. [A and B are talking about B's previous home town. A: What was the weather usually like there?]
The weather there <BE> nice.
- A8. [A is telling about his sister's (who is 40 years old) youth.]
A: **She <BE> very efficient in her university studies - every month she <PASS> one exam.**
- A9. [A and B are talking about B's previous home town. A: What was the weather usually like in your home town?]
B: **It <BE> very nice, but sometimes <BE> rather cold there.**
- A10. [A and B (both are 40 years old) are talking about their university studies in the past. They did not study at the same faculty. A: Luckily our exams weren't usually very difficult. What about yours?]
B: **Well, our exams <BE> (quite often / sometimes) rather difficult.**

- A11. [A and B are talking about B's neighbour. (A has never seen him.) A: What is he like?]
B: He <BE> extremely boring. He <TALK> about his cats for hours.
- A12. [My life is a complete disaster.]
Whatever I <TRY>, I always <FAIL>.
- A13. [(Speaking to a child:) You must be nice to animals.]
If you <TEASE> a cat, it <MEOW>.
- A14. [A: Why did your brother quit his job? B: Well, it simply wasn't the right job for him. A: How do you mean?] B:
Whatever he <DO>, he <FAIL>.
- A15. [A is talking about his sister, who is going to have a big exam next week.]
A: Every month (during the last three years) she <PASS> an exam - surely she <PASS> this time.
- A16. [A: I will tell you what often happened to me last winter.]
A: I <SIT> home and <READ>. Someone <KNOCK> at the door. I <LOOK/PEEP> between the curtains <TO SEE> who it <BE>. If it <BE> my brother, I <NOT OPEN>, because i <BE> angry at him.
- A17. [Do you see that dog over there? It's a really angry dog.]
If you <TEASE> it, it <BITE> you.
- A18. [A and B are walking in the city. A sees a shop in which he has been.]

A: I <BUY> (drinking) glasses in that shop once, many years ago. None of them <REMAIN> (they are all gone), but I <REMEMBER> that they <BE> very dangerous, because they <BREAK> very easily.

A19. [A and B are talking about two friends that B had in Canada when she spent one year there ten years ago. (She is not in contact with them any longer.) A: What were they like?]

B: They <BE> lovely people. I <BE> (often) depressed, because I <BE> far from home, but always when they <SEE/NOTICE> that, they <COMFORT> me.

A20. [A: I will tell you what happened to me a few times when I was a child.]

A: When I <BE> small, I <HAVE A HABIT> <PLAY> on a building site near our home. I <CLIMB UP AND DOWN>, <RUN AROUND>. Sometimes I <NOT BE CAREFUL> and <STEP> on a nail or something. Then I <START TO CRY> and <RUN> home. My mother <CLEAN> the wound and <PUT> a plaster on it.

Appendix 4 – Questionnaire A used in Belgrade

GODINA ROĐENJA:

POL: Ž M

MESTO GDE STE ŽIVELI NAJVEĆI DEO VAŠEG
ŽIVOTA:

KOJI JE VAŠ MATERNJI JEZIK (JEZIK KOJI
NAJBOLJE ZNATE):

UPITNIK A

UPUTSTVA:

- Vaš zadatak je da svako od sledećih 20 pitanja (A1-A20) prevedete, ili tačnije - izrazite na Vašem jeziku značenje **rečenice napisane debelim slovima** na engleskom jeziku (u kojoj su glagoli u infinitivu).
- Uloga teksta u uglastim zagradama je objašnjavanje konteksta. Obratite pažnju na to, dešava li se radnja u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti.
- Doslovan prevod nije potreban, niti poželjan. *Važno je da nastojite da izrazite značenje polazne rečenice što prirodnije na Vašem jeziku.*
- Možete dodati potrebne reči i izostaviti nepotrebne.

- A1. **When I <ARRIVE> at the party yesterday, my friends already <EAT> all the food.**
- A2. [A: She really studies hard, doesn't she?]
B: **Oh yes, every month she <PASS> one exam.**
- A3. [A: What is the weather usually like in your hometown?]
B: **It <BE> very nice, but sometimes <BE> rather cold there.**
- A4. [Lecturing about literature.]
Branislav Nušić <CAN> <BE> very sarcastic in his comedies.
- A5. [A: Do dogs meow?]
B: **No, they <BARK>.**
- A6. [I work really hard.]
When there is a lot of urgent work to be done, I [*it can happen*] <STAY> in the office the whole night.
- A7. **Pythons <CAN> <GROW> up to 10 meters long!**
- A8. [A is telling about his sister's (who is 40 years old) youth.]
A: **She <BE> very efficient in her university studies - every month she <PASS> one exam.**
- A9. [A and B are talking about B's previous home town. A: What was the weather usually like in your hometown?]
B: **It <BE> very nice, but sometimes <BE> rather cold there.**

- A10. [Talking about a weightlifter.]
He <CAN> <LIFT> 150 kilos!
- A11. [A and B are talking about B's neighbour. (A has never seen him.) A: What is he like?]
B: He <BE> extremely boring. He <TALK> about his cats for hours.
- A12. [My life is a complete disaster.]
Whatever I <TRY>, I always <FAIL>.
- A13. [Let me tell you about a roommate I once had.]
He <BE> extremely boring. He <TALK> about his cats for hours.
- A14. **When you <TALK> to your sister tomorrow, <TELL> her <CALL> me.**
- A15. [A is talking about his sister, who is going to have a big exam next week.]
A: Every month during the last three years she <PASS> an exam - surely she <PASS> this time.
- A16. [When I was a child, my grandfather visited us often, although he lived far away.]
He usually <STAY> for an entire week.
- A17. [same as in A16]
He sometimes <STAY> for an entire week.
- A18. [same as in A16]
He often <STAY> for an entire week.

A19. [same as in A16]

He rarely <STAY> for an entire week.

A20. [same as in A16]

Every time he <STAY> for an entire week.

A21. [Talking about childhood.]

When I <BE> small, I <HAVE A HABIT> <PLAY> on a building site near our home. I <CLIMB UP AND DOWN>, <RUN AROUND>. Sometimes I <NOT BE CAREFUL> and <STEP> on a nail or something. Then I <START TO CRY> and <RUN> home. My mother <CLEAN> the wound and <PUT> a plaster on it.

Appendix 5 – Questionnaire B used in Zagreb

UPITNIK B

U svakoj od točaka B1 – B4 procijenite kako dobro značenje svakog prijevoda odgovara značenju polazne rečenice i smjestite ih (odnosno odgovarajuća slova a, b, c itd.) prema tome u tabelu koja se nalazi ispod prijevoda. **Prijeviđi ne trebaju biti doslovni, važnije je da je prijevod prirodan u vašem jeziku.**

B1. “Every Sunday we visited our grandmother.”

- a) Mi smo svake nedjelje posjećivali baku.
- b) Mi bismo svake nedjelje posjećivali baku.
- c) Znali smo svake nedjelje posjećivati baku.
- d) Običavali smo svake nedjelje posjećivati baku.
- e) Znali bismo svake nedjelje posjećivati baku.
- f) Mi smo svake nedjelje posjetili baku.
- g) Mi bismo svake nedjelje posjetili baku.
- h) Znali smo svake nedjelje posjetiti baku.
- i) Običavali smo svake nedjelje posjetiti baku.
- k) Znali bismo svake nedjelje posjetiti baku.

potpuno prikladni prijevodi:.....
(najbolji prijevod:.....)

prilično prikladni prijevodi:.....

neprikladni prijevodi:.....

“Tako se uopće ne može reći!”

B2. "Every morning he makes me a big sandwich."

- a) Svakog jutra mi pravi velik sendvič.
- b) Svakog jutra zna mi praviti velik sendvič.
- c) Svakog jutra običava mi praviti velik sendvič.
- d) Svakog jutra napravi mi velik sendvič.
- e) Svakog jutra zna mi napraviti velik sendvič.
- f) Svakog jutra običava mi napraviti velik sendvič.

potpuno prikladni prijevodi:.....
 (najbolji prijevod:.....)

prilično prikladni prijevodi:.....

neprikladni prijevodi:.....

"Tako se uopće ne može reći!"

B3. "I am sure that she will often visit us."

- a) Sigurno će nas često posjećivati.
- b) Sigurno će nas znati često posjećivati.
- c) Sigurno će nas običavati često posjećivati.
- d) Sigurno će nas često posjetiti.
- e) Sigurno će nas znati često posjetiti.
- f) Sigurno će nas običavati često posjetiti.

potpuno prikladni prijevodi:.....
 (najbolji prijevod:.....)

prilično prikladni prijevodi:.....

neprikladni prijevodi:.....

"Tako se uopće ne može reći!"

B4. "After the wedding we never met him again although he had often visited us in the past."

- a) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti redovito posjećivao.
- b) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti bio redovit posjećivao.
- c) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti znao redovito posjećivati.
- d) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti bio znao redovito posjećivati.
- e) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada bi nas u prošlosti redovito posjećivao.
- f) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada bi nas u prošlosti bio redovito posjećivao.
- h) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti običavao redovito posjećivati.
- i) Poslije svadbe nismo ga nikada više sreli, mada nas je u prošlosti bio običavao redovito posjećivati.

potpuno prikladni prijevodi:.....
(najbolji prijevod:.....)

prilično prikladni prijevodi:.....

neprikladni prijevodi:.....

"Tako se uopće ne može reći!"

B5. Može li po vašem mišljenju rečenica ”**Nismo znali ići često u kino.**” značiti otprilike isto kao rečenica ”**Nismo običavali ići često u kino.**” ?

DA NE NE ZNAM (zaokružite)

B6. Može li po vašem mišljenju rečenica ”**Ne znamo ići često u kino.**” značiti otprilike isto kao rečenica ”**Ne običavamo ići često u kino.**” ?

DA NE NE ZNAM (zaokružite)

Appendix 6 – Questionnaire B used in Belgrade

UPITNIK B

UPUTSTVO:

U pitanjima B1-B3 Vaš zadatak je da prevedete, na Vaš jezik, rečenice napisane debelim slovima.

B1. [Speaking about a grandfather, who is no longer alive]

He used to surprise children with small gifts.

B2. [Talking to a new colleague]:

Watch out – the boss can be really nasty with new employees.

B3. He tends to be stubborn when he thinks he's right.

UPUTSTVO:

U pitanjima B4 i B5 Vaš zadatak je da ocenite koliko dobro značenje svakog ponuđenog prevoda odgovara značenju polazne rečenice i smestite ih (odnosno odgovarajuća slova a, b, c itd.) prema tome u tabelu koja se nalazi ispod prevoda.

B4. He used to visit her every Thursday, which he, by the way, still does today.

- a) On je nju svakog četvrtka posećivao, što, uostalom, i dan-danas čini.
- b) Umeo je da je poseti svakog četvrtka, što, uostalom, i dan-danas čini.

- c) On bi nju svakog četvrtka posetio, što, uostalom, i dan-danas čini.
- d) Imao je običaj da je poseti svakog četvrtka, što, uostalom, i dan-danas čini.

potpuno prikladni prevodi:.....
(najbolji prevod:.....)

prilično prikladni prevodi:.....

neprikladni prevodi:.....

“Tako se uopšte ne može reći!”

B5. “I am sure that she will be contacting us often.”

- a) Sigurno će nas često kontaktirati.
- b) Sigurno će nas znati često kontaktirati.
- c) Sigurno će nas umeti često kontaktirati.
- d) Sigurno će znati da nas često kontaktira.
- e) Sigurno će umeti da nas često kontaktira.
- f) Sigurno će imati običaj da nas često kontaktira.

potpuno prikladni prevodi:.....
(najbolji prevod:.....)

prilično prikladni prevodi:.....

neprikladni prevodi:.....

“Tako se uopšte ne može reći!”

B6. Može li po vašem mišljenju rečenica “**Nismo znali ići često u bioskop.**” značiti otprilike isto kao i rečenica “**Nismo imali običaj ići često u bioskop.**”?

DA NE NE ZNAM (zaokružite)

B7. Može li po vašem mišljenju rečenica “**Ne znamo ići često u bioskop.**” značiti otprilike isto kao i rečenica “**Nemamo običaj ići često u bioskop.**”?

DA NE NE ZNAM (zaokružite)

B8. Može li po vašem mišljenju rečenica «**Da li je on znao i tebe posećivati?**» značiti otprilike isto kao i rečenica «**Da li je on i tebe posećivao?**» ?

DA NE NE ZNAM (zaokružite)

GLAGOLI ZNATI I UM(J)ETI
U SRPSKOM, HRVATSKOM I
BOSANSKOM JEZIKU

Studija slučaja u gramatikalizaciji
habitualnih pomoćnih glagola

Sažetak na srpskom
(Serbian-language abstract)

UVOD

Tema studije

Cilj ove studije je opisati jednu specifičnu upotrebu glagola *znati* i *um(j)eti* u srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku (SCB)¹. Pokazaću da se oni upotrebljavaju kao pomoćni glagoli za izražavanje habitualne, karakteristične ili sporadične aktivnosti. (Koristiću skraćenicu *HCS AUX* za takvu upotrebu tih glagola, a *HCS* će se odnositi na semantičku oblast habitualnih, karakterističnih ili sporadičnih situacija.) Nameravam da dokažem da je ovo značenje donekle gramatikalizovano, i da se jasno razlikuje od drugih značenja ovih glagola. Pružiću neka moguća objašnjenja za to kako se upotreba glagola *znati* i *um(j)eti* proširila od dinamičke modalnosti na HCS AUX.

Metodološka i teoretska pozadina

Primenjena metoda istraživanja uveliko se zasniva na „pristupu Bybee/Dahl“ (vidi Dahl 2000a: 6-8), koji se odnosi na seriju tipoloških studija o jezičkim kategorijama vremena, aspekta, načina i modalnosti iz ugla gramatikalizacije. Osnovne jedinice gramatičkog opisa se nazivaju *gramemama*²,

¹ Skraćenica *SCB* upotrebljavaće se u ovoj studiji za ono što je ranije bilo poznato kao srpskohrvatski jezik, a što se danas može smatrati kao tri ili četiri – zavisno od toga da li je izdvojen standard koji se koristi u Crnoj Gori – odvojene književne standardizacije, ili, alternativno, varijante jednog standarda.

² *Gramema* je moj prevod za engleski termin *gram*.

OPIS HCS AUX UPOTREBE GLAGOLA *ZNATI* I *UM(J)ETI*

Druga značenja glagola *znati* i *um(j)eti*

Znati je glagol indoevropskog porekla, povezan sa Lat. *noscere*, Fr. *connaître*, G. *können* i Eng. *can*. Značenje mu se proširilo od znanja i poznavanja činjenica i (*Ne znamo gdje se odselila*) do izražavanja mentalne sposobnosti³ (*Zna se on sam za sebe brinuti*, za razliku od fizičke sposobnosti ili opšte sposobnosti; vidi Bybee et al. 1994: 176-194). U takvim rečenicama subjekat je uvek živ i u ulozi "agensa" glavnog glagola, što je prirodno, jer se znanje i mentalna sposobnost (što se može parafrazirati i kao *veština*) po definiciji vezuju za živa bića, pre svega ljude.

*Umeti/umjeti*⁴ je izvedenica od imenice *ûm* (Lat. 'ratio') praslovenskog porekla. *Um(j)eti* izražava mentalnu sposobnost gotovo na isti način kao *znati* ali ne pokriva druge upotrebe tog glagola. Koristiću skraćenicu *MA AUX* za *znati* i *um(j)eti* u ulozi pomoćnog glagola sa značenjem mentalne sposobnosti, odnosno veštine.

³ U ovom procesu su možda važnu ulogu imale rečenice tipa *Alkemičar koji zna kako napraviti zlato*, od kojih bi se moglo doći do rečenica tipa *Alkemičar koji zna napraviti zlato*.

⁴ Zbog raznih refleksa praslovenskog jata oblik glagola se razlikuje zavisno od standarda SCB-a, i u ovom radu ću se pozivati na oba oblika zajednički sa *um(j)eti*

Opisi HCS AUX osobina glagola *znati* i *um(j)eti* u rečnicima

Upotreba glagola *znati* i *um(j)eti* za izražavanje HCS značenja je veoma oskudno obrađena u lingvističkoj literaturi. Za *um(j)eti*, RJA ju jedini opisuje, sa nekoliko istorijskih primera. Za *znati*, HCS AUX upotreba je na razne načine opisana u rečnicima RSKNJ, RSKJ, RJA i Anić (1998) i približno se može svesti na sledeća značenja:

1. **imati običaj** – npr. - - *Mladenka nam je znala pričati o zalascima sunca i večerima na morskoj obali* - - (CNC grlic_memoar 140810)
2. **raditi nešto često** – npr. *Toliko smo puta znali da sjedimo ovdje zajedno pijuckajući čaj.* (OCBT B/FM/TJ/96)
3. **“desiti se“ (povremeno/habitualno)** - *Znalo mi se to dogoditi kad sam bila mala.* (CNC drakulic_gla 158691)
4. **moći / imati sposobnost (kod neživih subjekata)** – npr. *Malaria zna da dovede čovjeka i pred samoubistvo.* (OCBT B/FM/TJ/96)

Moja je hipoteza da su ova značenja međusobno povezana i da vuku korene iz istog procesa semantičke promene i gramatikalizacije. Ovo je razlog zbog koga sam odlučio da ih obrađujem u ovoj studiji kao jedno značenje, koje ću zvati “habitualna (odnosi se pre svega na podznačenja 1 i 2), karakteristična (podznačenje 4) ili sporadična (podznačenje 3) aktivnost“. Pokazaću takođe da *um(j)eti* u velikoj meri može da na sličan način izrazi HCS značenje kao i *znati*.

Zapažanja o rezultatima upitnika

Najznačajniji rezultat istraživanja sa upitnicima jeste da su oni proizveli veliki broj HCS pomoćnih glagola iako ispitanici nisu bili svesni da su glagoli *znati* i *um(j)eti* predmet studije, niti je od njih bilo eksplicitno traženo da ih koriste. Čini se da odgovori na BgB3 i BgB2 ukazuju na to da su HCS pomoćni glagoli primarni instrument za izražavanje karakterističnog ponašanja, bar u srpskoj varijanti SCB-a. Drugi važan zaključak jeste da praktično svi govornici beogradske varijante SCB-a koriste HCS pomoćne glagole, s time što varira stepen učestalosti. Mešana upotreba dvaju HCS pomoćna glagola nije neobična na nivou idiolekata.

Pregled istraživanja sa korpusima

U OCBT-u je izvršena pretraga svih oblika glagola *znati* i *um(j)eti*. *Znati* se pojavilo 4590 puta, i od toga 343 puta u ulozi pomoćnog glagola, uključujući 109 puta sa HCS značenjem. Glagol *umjeti*, koji uvek služi kao pomoćni glagol, pojavio se 78 puta, i od toga sedam puta sa HCS značenjem. HCS AUX glagoli se relativno češće pojavljuju u beletristici i esejima nego npr. u novinskim tekstovima.

U CNC-u, zbog veličine korpusa i ograničenih resursa, analizirana je samo upotreba HCS AUX glagola *znati* u prošlom vremenu. Od 3077 pojavljivanja 730 je bilo u ulozi pomoćnog glagola, od čega 388 sa HCS značenjem. S obzirom na različit sastav dvaju korpusa, smatram da je položaj HCS pomoćnog glagola *znati* donekle izraženiji u CNC-u (koji uslovno rečeno sadrži „hrvatski jezik“) nego u OCBT-u (koji uslovno rečeno sadrži „bosanski jezik“).

Distribucija HCS AUX po licima i broju

Velika većina rečenica sa HCS AUX glagolima u OCBT-u (86%) i CNC-u (84%) bila je u trećem licu, češće jednine nego množine. HCS AUX glagoli se najređe pojavljuju u drugom licu. Pretpostavljam da je veća učestalost prvog i drugog lica u govornom jeziku, posebno u razgovorima.

Glagolski vid i HCS AUX

Poznato je da se nesvršeni glagolski vid u slovenskim jezicima koristi za označavanje nesvršenih situacija koje su se ponavljale u prošlosti. Glagolski vid se takođe može upotrebiti za razlikovanje svršenih od nesvršenih situacija. Kada se govori o svršenim situacijama koje su se ponavljale u prošlosti, u nekim od slovenskih jezika, npr. u ruskom, uvek se koristi nesvršen vid, a u drugim, kao u češkom ili slovačkom, obično se koristi svršeni vid. Mønnesland (1983: 67) svrstava SCB bliže drugoj grupi jezika kad se radi o prezentu, ali ne i kada se radi o prošlom vremenu.

S druge strane, u slučaju HCS AUX konstrukcija nije potrebno da glavni glagol izražava habitualnost, jer je to značenje naznačeno HCS pomoćnim glagolom. Zato glavni glagol može da, putem glagolskog vida, slobodno izražava svršenost/nesvršenost odgovarajuće situacije. Podaci iz korpusa podržavaju ovu hipotezu.

Vremenski prilozi i HCS AUX

Donekle prateći Hrakovskijevu i Mønneslandovu klasifikaciju, podelio sam vremenske priloge u sledeće glavne grupe za potrebe ove studije:

	CNC	OCBT
Prilozi velike učestalosti , npr. <i>često</i> i <i>češće</i>	12% (46/388)	14% (15/109)
Prilozi sporadičnosti , npr. <i>ponekad</i> i <i>povremeno</i>	4% (15/388)	4% (4/109)
Prilozi pluralnosti , npr. <i>više puta</i> , <i>koji put</i> , i <i>ne jednom</i>	4% (14/388)	3% (3/109)
Prilozi produženog trajanja , npr. <i>satima</i> , <i>danima</i> , <i>godinama</i> , <i>po četiri mjeseca</i> i <i>cijeli dan</i>	3% (11/388)	6% (6/109)

Tabela 1. Procenat HCS AUX rečenica u korpusima sa određenim vrstama vremenskih priloga

Od pojedinačnih priloga *često* se najčešće pojavljuje zajedno sa HCS AUX glagolima. Prilozi cikličnosti (npr. *svakodnevno*) i habitualnosti (npr. *obično*) su bili izuzetno retki u nalazima iz korpusa. Smatram da razlog leži u tome što srž HCS AUX značenja nije regularna ili ciklična aktivnost, već sporadično ponavljanje situacija.

Moja je hipoteza da je prvo došlo do ustaljivanja implikature „Osoba A ima veštinu da obavlja aktivnost X“ → „Osoba A se ponekad bavi aktivnošću X“. Tek onda je postalo moguće kombinovanje priloga vremenskih intervala sa HCS AUX glagolima. Bilo bi protivno našem shvatanju sveta da se kaže „osoba A ponekad ima veštinu da obavlja aktivnost X“.

Zapažanja o sintaksičkom ponašanju HCS AUX glagola

Čini se da sintaksička forma glavnog glagola u HCS AUX konstrukcijama pre svega zavisi od varijante SCB-a u pitanju. Konstrukcija sa infinitivom se koristi skoro isključivo u hrvatskoj varijanti i u bosanskoj varijanti pretežno, dok je u srpskoj varijanti dominantna konstrukcija *da*+prezent.

Odsutnost leksičkih i kontekstualnih ograničenja

Prema Bybee i Dahlu (1989: 63-64), odsutnost leksičkih i kontekstualnih ograničenja u upotrebi visoko gramatikalizovanih gramema je važan korelat apstraktnosti i opštosti gramatičkog značenja. Kao prvo, ovaj princip je relevantan za moju temu po tome što se HCS AUX glagoli često koriste sa neživim subjektima ili u bezličnim ili pasivnim rečenicama, dok je MA AUX upotreba moguća samo sa živim subjektima.

Drugo zapažanje je vezano za tematske uloge subjekta u odnosu na glavni glagol. Kad se *znati* i *um(j)eti* upotrebljavaju za označavanje mentalne sposobnosti, sintaksički subjekat rečenice logično može imati samo tematsku ulogu agensa, tj. glavni glagol mora da podrazumeva aktivno učešće od strane subjekta rečenice, kao npr. u *On ume da pliva*.

Takva ograničenja ne važe za HCS AUX: situacije se mogu ponavljati bez obzira na to kakvu ulogu sintaksički subjekat rečenice ima u njima. Čak i ako izuzmemo rečenice bez subjekta ili sa neživim subjektom, sintaksički subjekat HCS AUX glagola *znati* je u 7% slučajeva imao tematsku ulogu koja nije bila agens, npr. ulogu primaoca u (3).

- (3) **Znao bih dobiti** i po sto buketa. (CNC N151_26 10494)

HCS AUX i markeri izuzetnosti

Mnoge HCS AUX rečenice sadrže jedan od priloga *i*, *čak*, *čak i* i *također* koje sam nazvao „markerima izuzetnosti“. Često se pojavljuju zajedno sa priložima produženog trajanja (vidi primer (4)), koji su semantički veoma slični, ali spadaju u domen vremenskih a ne prostornih ili numeričkih relacija.

- (4) - - *koristila sam Edin atelijer samo preko ljeta kad **bi on znao i po četiri mjeseca provesti** slikajući na moru.*
(CNC N150_18 14375)

Više od 10% HCS AUX rečenica u CNC-u i OCBT-u sadržavalo je jedno od gore navedenih “markera izuzetnosti“, a procenat je između 15 i 20 odsto ako uključimo i priloge produženog trajanja. Ovu grupu priloga možemo smatrati važnom karakteristikom HCS AUX upotrebe glagola *znati* i *um(j)eti*.

HCS AUX u odnosu na druge SCB markere habitualnosti

(Polu)leksički izrazi *imati običaj* (ili *imati naviku*) i *običavati* su blisko povezani sa prilogom *obično*. Gore predstavljen opis semantike HCS AUX glagola nas navodi na zaključak da je osnovna semantička razlika u tome što *imati običaj* i *običavati* izražavaju regularno ponavljanje, tj. habitualnost, dok HCS pomoćni glagoli često označavaju neregularno ponavljanje situacija.

Upotreba kondicionala SCB-a u izražavanju habitualnosti u prošlom vremenu (*habitualni kondicional, PHC*), dobro je dokumentovana u svim relevantnim delima o gramatici i aspektologiji SCB-a (vidi npr. Stevanović 1974: 710-720, Katičić 1991: 68-69). Smatram je čvrsto ukorenjenim markerom habitualnosti sa veoma predvidljivim značenjem i kontekstima u kojima se pojavljuje.

Semantičke i pragmatičke razlike između HCS AUX glagola i habitualnog kondicionala najbolje su vidljive u narativnim tekstovima, posebno onima koji opisuju nekakav lanac događaja koji se ponavljao u prošlosti. HCS AUX (ili (polu)leksički izrazi pomenuti na početku ovog poglavlja) se obično pojavljuju prvi, dajući okvir za situaciju koja se

ponekad dešavala u prošlosti. Onda se primenjuje PHC – nekad više puta za redom – da bi se opisao (unutrašnji) tok događaja unutar jedne situacije, odnosno lanca događaja.

Habitualni kondicional i HCS AUX *znati* mogu biti i kombinovani tako da *znati* bude formalno glavni glagol pomoćnog glagola kondicionala *bi(h)/biste/bismo* (npr. *Mnogo puta **znao bi biti** u društvu svojih dragih osobito veseo*). Procenat takvih konstrukcija od svih HCS AUX *znati* rečenica je bio mnogo veći u CNC-u (10%) nego u OCBT-u (3%). Mada bi bilo logično pretpostaviti da *um(j)eti* može da se u ovom pogledu ponaša kao i *znati*, nisam uspeo da nađem primere takve upotrebe HCS AUX glagola *um(j)eti*, osim dve rečenice na internetu koje mogu biti jednostavno rezultat idiosinkratičnosti dvaju korisnika jezika.

HCS AUX KAO TMA MARKER

U ovom poglavlju ću razmatrati kako se semantički sadržaj HCS AUX glagola uklapa u domen takozvanih TMA (vreme, način/modalnost, aspekt) gramema. Baziraću svoju diskusiju na tipološkim studijama aspekta i modalnosti.

HCS AUX i teorije aspekta

Prema Comrieu (1985: 39-40), “habitualno značenje se nalazi na granici triju sistema vremena, aspekta i načina” i “rečenice sa habitualnim aspektualnim značenjem ne odnose se na sekvencu događaja koja se ponavlja u intervalima, već na običaj, karakterističnu situaciju koja važi uvek”. Prema Bybee et al. (1994: 125, vidi i Comrie 1985: 39), nekada se u jezicima sveta habitualno značenje izražava nekom opštom gramemom (npr. prezentom) a nekada ono ima poseban izraz. Potrebno je precizirati da u prvom slučaju, npr. u rečenici *Ta gospoda obično kupuje novine u ovoj trafici*, nosilac habitualnog značenja nije glagol, već nešto drugo, u ovoj rečenici prilog *obično*. U drugom slučaju, npr. u rečenici *Znalo mi se to dogoditi kad sam bila mala* (CNC drakulic_gla 158691), nosilac habitualnog značenja je poseban habitualni izraz, u ovoj rečenici HCS AUX glagol *znati*. Stoga, možemo zaključiti da HCS AUX spada među grameme koje ne samo što su kompatibilne sa habitualnim značenjem, već ga i nose u sebi.

Bybee i Dahl (1989: 55) ne svrstavaju habitual među šest glavnih vrsta gramema, ali ga pominju među drugim vrstama gramema. Čini se da sporadičnost razlikuje HCS AUX od tipičnih habitualnih gramema kakve su opisane u literaturi. Na primer, Dahl (1985: 97) piše da su “slučajevi gde se upotrebljava HAB obično takvi gde je moguće prilog

Dok Trbojević-Milošević smatra ovakvu upotrebu metaforičkom ekstenzijom, personificiranjem neživih subjekata, moje hipoteze upućuju na zaključak da je epistemička ili korenska mogućnosti u (6) zapravo implikatura HCS značenja. Zato upotreba glagola *znati* i *um(j)eti* za izražavanje korenske mogućnosti uvek zahteva nekakvu pluralnost situacija, ili zakonitost. *Moći*, s druge strane, može da se bez problema koristiti za označavanje stvarne epistemičke mogućnosti koja ne sadrži nikakvu pluralnost situacija, ili zakonitost, kao u (8), što bi bilo nemoguće sa *znati* or *um(j)eti* - vidi (9).

(8) Ta infekcija **može** da se pogorša večeras.

(9) *Ta infekcija **ume/zna** da se pogorša večeras.

Ispitanici su potvrdili moju hipotezu da upotreba HCS AUX glagola *umeti* implicira nekakvo znanje o empirijskim dokazima, dok *moći* prosto izražava postojanje mogućnosti ne dajući razloge za to. (Uporedi Comrie 1985: 40) Korenska mogućnost je konvencionalna (ali ne uvek i relevantna) implikatura HCS AUX značenja, a epistemička mogućnost je potencijalna razgovorna implikatura.

HCS AUX IZ UGLA GRAMATIKALIZACIJE

Definicija gramatikalizacije

Prema Hopperu i Traugott (2003: xv), gramatikalizacija je “promena kojom leksičke jedinice i konstrukcije u određenim lingvističkim kontekstima počinju da služe u gramatičke svrhe i, nakon što su se gramatikalizovale, nastavljaju da razvijaju nove gramatičke funkcije”.

Motivacija gramatikalizacije

Heine et al. (1991: 27-30) smatraju da je gramatikalizacija motivisana potrebom da se u diskursu izražava neka gramatička funkcija. Ja sam više sklon da prihvatim stav Bybee et al. (1994: 297-300) koji podsećaju da nijedna vrsta gramema nije univerzalna. Stoga ne bi bilo ubedljivo tvrditi da je HCS AUX nastao iz specifične potrebe da se HCS značenje izrazi gramatičkim putem, jer većina jezika sveta nema posebnu habitualnu gramemu. (Bybee et al. 1994: 151-160)

Mehanizmi semantičkih promena

Najznačajniji noviji radovi iz oblasti gramatikalizacije koriste donekle različitu terminologiju u analizi, opisivanju i objašnjavanju mehanizama semantičkih promena, ali oni svi pridaju veliki značaj metafori i implikaturama, kao i zaključivanju odnosno inferencijama. Oni takođe prepoznaju postojanje raznih puteva promene koji su univerzalne prirode. Proces gramatikalizacije je postepen i nemoguće je jasno razgraničiti leksičke i gramatičke jedinice.

Gramatičnost HCS AUX glagola

Nalazi mog istraživanja podržavaju tri hipoteze u vezi sa glagolima *znati* i *um(j)eti*: njihova HCS AUX upotreba nastala je iz MA AUX upotrebe; HCS AUX upotreba je više gramatička nego MA AUX upotreba; i HCS AUX upotreba se pomerila na putu gramatikalizacije nakon što se izvorno pojavila u SCB-u. Za ove hipoteze relevantne su sledeće osobine koje razlikuju HCS AUX od MA AUX upotrebe dotičnih glagola:

(10)

1) Nestajanje kontekstualnih ograničenja i uopštavanje značenja

1a) MA AUX se uglavnom pojavljuje sa ljudskim ili drugim živim subjektima, dok se HCS AUX kombinuje sa neživim subjektima i pojavljuje se u bezličnim rečenicama

1b) Kod MA AUX subjekat mora da ima tematsku ulogu agensa u odnosu na glavni glagol, dok se HCS AUX kombinuje i sa drugim tematskim ulogama

2) Dekategorizacija

2a) HCS AUX je izgubio neke tipične osobine glagola

2b) HCS AUX se može jasnije smatrati članom zatvorene klase nego MA AUX

Učestalost, iako je veoma relativno merilo, može nam reći nešto o stepenu gramatikalizacije. HCS AUX glagol *znati* se u korpusima pojavljuje mnogo češće nego izrazi *imati običaj/naviku* i *običavati*, ali ređe nego modalni pomoćni glagol *smjeti*. Nije iznenađujuće što je učestalost HCS AUX glagola mnogo manja u poređenju sa visoko gramatikalizovanim engleskim izrazom *used to*. S druge strane, ona je veća od učestalosti marginalnog modalnog glagola *dare (to)*.

Kratak pogled na dijahroničnu dimenziju

Više rečenica u RJA-u, npr. (11), ukazuje na to da HCS AUX upotreba glagola *um(j)eti* možda postoji duže od 400 godina.

- (11) *Dubrovčani ih (t.j. fazane) **ne umiju** neg' pečene **jesti***
(RJA, Marin Držić, pisac iz Dubrovnika, druge polovine 16. veka)

Moguće je da je glagol *znati* kasnije od *um(j)eti* počeo da se koristi u HCS AUX funkciji. Primer (12) je među najstarijim rečenicama u mojoj građi u kojima se *znati* može tumačiti kao HCS AUX.

- (12) *Kad pobožni kršćeniki **znaju** na čislo **moliti**? Po sobotneh, nedeljneh i svetečneh dneveh.* (RJA, J. Mulih: *Škola Kristuševa kršćanskoga navuka obilno puna*, 1744.)

HCS AUX kao rezultat gramatikalizacije

Moja je hipoteza da su u nastanku HCS AUX upotrebe glagola *znati* i *um(j)eti* važnu ulogu mogle imati rečenice koje je moguće tumačiti na dva načina: sa značenjem mentalne sposobnosti, ili alternativno sa HCS značenjem, kao u (13). Uglavnom takve rečenice imaju ljudski subjekat i označavaju aktivnost koja se može smatrati pozitivnom.

- (13) *Kultura bez tradicije ne može kao što ne može drvo bez korijenja. Stari su to lijepo **znali reći**: nije na nama ni postalo ni prestalo.* (OCBT E/LI/LI/94)

Zaključivanje odnosno (razgovorna) implikatura je mehanizam koji može objasniti semantičku promenu koja nastaje pomoću takvih rečenica: ako osoba A ima sposobnost/

veštinu da se bavi aktivitetom X (tvrđnja govornika), ona se (potencijalno/povremeno/habitualno) njime i bavi (implikacija govornika i zaključak/inferencija slušaoca).

Reanaliza i analogija se smatraju važnim mehanizmima u gramatikalizaciji. U slučaju HCS pomoćnih glagola, rezultat semantičke reanalize je da habitualnost postane više od zaključka/inferencije i bude tumačena kao samostalno značenje. Analogijom je upotreba HCS AUX glagola proširena na nežive subjekte i bezlične rečenice.

Međujezička perspektiva

Prema Heineu i Kutevi (2002: 186-7), putevi gramatikalizacije KNOW>ABILITY (znati>sposobnost; u slučaju glagola *znati* ova promena može biti vezana za rečenice tipa *Alkemičar zna [kako] napraviti zlato*) i KNOW>HABITUAL (znati>habitual) postoje u mnogim jezicima sveta, što podržava moju teoriju o gramatikalizaciji HCS AUX. Ima indikacija da se glagoli srodni SCB glagolu *znati* koriste u slovenačkom i makedonskom jeziku veoma slično kao SCB HCS AUX glagoli. Albanski *di* je još jedan potencijalno sličan slučaj. Ovo bi moglo ukazati na postojanje “porodice gramema” (vidi Dahl 2000a: 7-8).

Homonimija ili polisemija?

Čini se da između raznih značenja glagola *znati* i *um(j)eti* postoje uverljivi mehanizmi semantičke promene koje podržavaju i međujezička tipološka istraživanja. To predstavlja polisemiju (uporedi Hopper and Traugott 2003: 77-78) na koju možemo primeniti termin *lanac* (ili *kontinuum*)

gramatikalizacije. Figura 1 predstavlja polisemije glagola *znati* i *um(j)eti* u obliku lanca gramatikalizacije. (Uporedi Heine et al. 1991: 220-229)

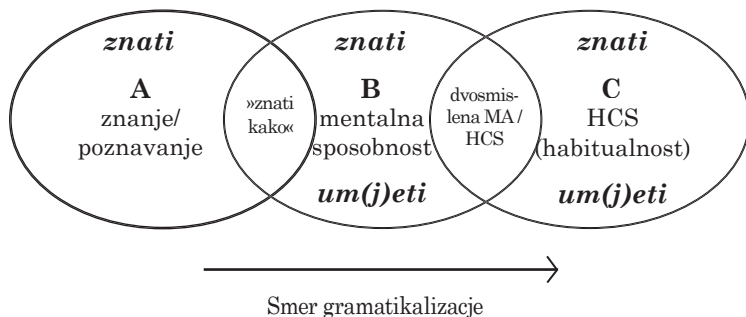

Figura 1. Polisemije glagola *znati* i *um(j)eti* u obliku pojednostavljenog lanca gramatikalizacije.

ZAKLJUČAK

Opisao sam kroz razne prizme kako se *znati* i *um(j)eti* upotrebljavaju za izražavanje habitualne, karakteristične ili sporadične pluralnosti situacija (HCS AUX) u prošlom ili sadašnjem vremenu. Videli smo da je ova upotreba, koja se u obimnijim jednojezičnim rečnicima opisuje u najboljem slučaju kao marginalno podznačenje, čvrsto uspostavljena u jeziku (i, čini se, gotovo obavezna u određenim kontekstima) i može se jasno razlikovati od drugih značenja dotičnih leksema. HCS AUX podržava teoriju o postojanju univerzalnog puta gramatikalizacije od (mentalne) sposobnosti do habitualnog značenja, sa učešćem leksema koje se odnose na mentalne aktivnosti.

HCS AUX spada unutar granica međujezične vrste gramema “habitual”, ali ima određene idiosinkratične nijanse koje ga razlikuju od tipičnih habitualnih gramema. Te nijanse – sporadičnost i “izuzetnost” kao i činjenicu da se HCS AUX graniči sa modalnošću – moguće je objasniti procesom gramatikalizacije i polisemijom leksema *znati* i *um(j)eti*. Odnos sintaksičke forme i semantičke sadržine nije neobičan kod HCS AUX glagola i možemo ih smatrati tipičnim slučajevima leksičkih glagola sa opštim značenjem koji se razvijaju u pomoćne glagole sa modalnim ili aspektualnim, npr. habitualnim značenjem.

Implikature i zaključivanje/inferencije su odigrale centralnu ulogu u prvoj fazi procesa gramatikalizacije HCS AUX upotrebe, dozvoljavajući da se značenje glagola *znati* i/ili *um(j)eti* u nekim kontekstima reanalizira kao habitualnost umesto mentalne sposobnosti. Olakšavajući leksička ograničenja vezana za MA AUX rečenice, analogija (metafora) je onda omogućila da se takva upotreba proširi. HCS

